

HÜMÂYÛN-NÂME'DE ARKETİPSEL YOLCULUĞUN AYRILMA/YOLA ÇIKIŞ AŞAMASI

The "Leaving/Leading" Phase Of The Archetypal Journey in Hümâyûn-nâme

Halis AYDIN

Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aydinhalis01@gmail.com,
ORCID ID:0000-0002-9382-1507

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 08.11.2023

Kabul/Accepted: 28.11.2023

DOI: 10.51592/kulliyat.1387801

Anahtar Kelimeler

Arketip, Campbell, hikâye
yolculuk, Hümâyûn-nâme

Keywords

Archetyp, Campbell, journey,
Hümâyûn-nâme, story.

ÖZ

Arketipsel Sembolizm Carl Gustav Jung'un ortaya koymuş olduğu bir kavramdır. Jung, tüm insanlarda ortak bir bilincin var olduğunu söyler ve bu ortak bilince kolektif bilinçaltı adını verir. Sigmund Freud'un bilinç ve bilinç dışı kavramlarından etkilenen ve bu bağlamda hareket eden Jung, ortak bilinç dışı kavramını geliştirerek ortak bilinç dışını oluşturan içeriğin doğuştan getirildiğini ifade eder ve bu sayede arketip kavramını geliştirir. Genel olarak arketip ilk insandan başlayıp tarihi devirler boyunca süren ve bu süre zarfında oluşturulan duygu, düşünce ve davranış benzerliklerinden meydana gelen kolektif imge, zihinsel kalıplardır. Bu kuramın esere yönelik eleştiri kuramları içerisinde yer almasının temel sebebi, eserdeki estetizmi meydana getiren yapıyı ortaya koymasından değil, daha çok eski zamanlardan beri insanoğlunu etkileyen ve onlara derinden seslenen davranışlarının kökenini ortaya çıkarmasındandır. Yazılı eserlerde karşılaşılan arketipsel unsurlar bu eserlerin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlayan yardımcı öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak bir bilinç dışının ürünü olan arketip kavramı en çok mit, masal, halk hikâyesi, mesnevi, mensur hikâye ve roman gibi anlatmaya bağlı türlerde simgeler şeklinde görülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada klasik Türk edebiyatında gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlere damga vurmuş olan ve mensur hikâye özelliği taşıyan *Hümâyûn-nâme*'de yolculuk arketipi üzerinde durulmuştur. Jung'un ortaya attığı ve Joseph Campbell'in "*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*" adlı eserinde sistemleştirdiği yolculuk arketipi *Hümâyûn-nâme*'de ana kahraman konumunda olan Dabşelim üzerinden incelenmiştir.

ABSTRACT

Archetypal Symbolism is a concept introduced by Carl Gustav Jung. Jung says that there is a consciousness in all human beings and she calls this common consciousness "archetype." Influenced by Sigmund Freud's conscious and unconscious concepts and acting in this context, Jung developed the concept of the common unconscious and developed the concept of archetype by expressing that the content that constitutes the common unconscious is innate. In general, the archetype is a collective image, mental patterns that start from the first human and continue throughout the historical periods and consist of the similarities of emotions, thoughts and behaviors created during this time. The main reason why this theory is included in the criticism theories of the work is not because it reveals the structure that creates the aestheticism in the work, but rather because it reveals the archetypes that have influenced and deeply appealed to human beings since ancient times. Archetypal elements encountered in written works appear as auxiliary elements that enable the reader to better understand these works. Archetypes are seen as symbols in myths, tales, folk tales, masnavis, prose stories and novels. The most used areas of archetypes, which are the products of a common unconscious, are seen as symbols in myths, fairy tales, folk tales, masnavis, prose stories and novels. Based on this idea, this study focuses on the archetype of travel in *Hümâyûn-nâme*, which has the feature of a prose story, which left its mark both in its own period and in the following periods in classical Turkish literature. The archetype of the journey, which Jung put forward and systematized in Joseph Campbell's "Hero's Endless Journey", has been examined through Dabşelim in *Hümâyûn-nâme*.

Atıf/Citation: Aydın, H. (2023), “Hümâyûn-nâme’de Arketipsel Yolculuğun Ayrılma/Yola Çıkış Aşaması”, *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 21(Aralık), 01-14.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Halis AYDIN, aydinhalis01@gmail.com

Giriş: Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

Edebiyat ve psikoloji insan ruhunun tezahürlerini incelemeleri açısından birbirine yakın iki bilim dalıdır. Sanat ve edebiyat çalışmaları tarihin farklı dönemlerinde çeşitli bakış açıları ile değerlendirilmiş ve bu doğrultuda farklı çalışmalar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıldaki bilimsel çalışmalara paralel olarak sosyal bilimlerde de ciddi atılımlar gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak insanın edebiyata ve edebî çalışmalara bakışı değişmiş, edebî eserlerin tetkik edilmesinde farklı yollara başvurulmuştur. Edebiyat eserlerinin değerlendirilme yollarından birisi de edebî eserlere yeni bir bakış açısı geliştiren psikanalitik inceleme yöntemidir.

Modern psikolojinin kurucularından Sigmund Freud’un etkisiyle eleştirmenler sanat eseri kadar sanatçıyı da incelemelerinin merkezine almışlardır. Bunların bir kısmı sanatçıya odaklanırken bir kısmı ise sanatçının eserini yorumlama bir kısmı da sanat eserindeki kahramanların duygu ve düşüncelerini, davranışlarını açıklama yoluna gitmişlerdir (Moran, 1999: 149). Temelini Freud’un attığı psikanaliz yöntemini bir adım ileriye götüren Carl Gustav Jung, analitik psikoloji teorisini kurmuştur. Jung, Freud’dan farklı olarak kişisel bilinçdışının yanına ortak bilinçdışı kavramını yerleştirmiş, insanlık tarihinde ortaya konulmuş sanat eserlerinde onun izini sürmüştür. Bu çalışmalar, ortak bilinçdışı kavramından hareketle arketip kavramını ortaya çıkarmıştır. Arketip düşüncesi etrafında şekillenen bu eleştiri kuramı ise edebî eserlerin ortaya çıkış sürecini ele almıştır.

Antik Yunan felsefesinde, filozoflar her şeyin kendisinden varlığa geldiği ilk töz, maddi neden ya da ilkeye “arkhe” adını vermişlerdir. Arketip kavramı ise “arkhe” (ilk başlangıç) ve “typos” (örnek) kelimelerinin birleşimi olup “ilk örnek, “başlangıç örneği” gibi anlamlara gelmektedir (Killoğlu 1990: 79). Kolektif bilinç dışının alanını meydana getiren parçalardan her birini karşılayan (Dökmen 1983: 384) arketip kelimesi, sözcük olarak “ilk imge” ya da “ilk örnek” anlamına gelen arketip, yinelenen imge, simge model ya da evrensel deneyimleri tanımlayan bir kavramdır. Bir felsefe terimi olarak arketipin tarihi Anaksimandros’tan Atomculara ve oradan Platon’a kadar uzun bir süreci kapsamaktadır (Cevizci 2003: 607).

Joseph Campbell, yeryüzünde ikamet edilmiş her yerde, bütün çağlarda ve her koşulda insana ait mitler türetildiğini ve bu mitlerin insanın vücuduyla ve aklıyla ortaya çıkan bütün eylemlerin esin kaynağı olduğunu söyler. O, mitleri gizli bir yarıklık olarak görür; ona göre bu yarıktan kozmosun bütün enerjisi insanın kültürel alandaki eylemlerine akar. Dinlerden felsefeye, sanattan bilim ve teknolojiye kadar bütün gelişmeler ve ilerlemeler kaynağını mitlerin sonu gelmez enerjisinden alır (Campbell 2010: 13). Dünya mitleriyle ilgili yapılan geniş ve kapsamlı çalışmalarda sayısız kültür, ritüel, hikâye ve sembollerin olduğu görülmüştür. Bu çalışmaları farklı ve özel kılan husus ise mitlerin simge ve sembol karşılaştırmalarının yapılmasıdır.

Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayınlarında sunulan formülün büyütülmüş halidir. Yani mitlerde ya da peri masallarında bu yolculuk yeryüzünde olsa bile asıl yolculuk içe doğrudur. Campbell,

kahramanın mitolojik macerasını monomitin çekirdek birimi olarak değerlendirir. Bir kahraman içinde bulunduğu olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler. Burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin zafer kazanır. Kahraman bu maceradan üstünlük sağlayan güçlerle geri döner. Campbell yolculuk aşamalarını takip ederek bizim, insan ruhunun yeteneklerini, güçlerini, bilgeliğini de anlayabileceğimizi vurgular (Campbell 2010: 42).

İlkel kabilelerin ve geçmişin büyük uygarlıklarının hayat düzenlerinde önemli bir yere sahip olan bu ayinler, insanların yalnız bilinçli yaşantılarına değil, bilinçsiz yaşamlarında da bir dönüşümün izlerini taşırlar. İlkel toplumların yaşamlarında oldukça önem taşıyan doğum, ad verme, ölüm, evlilik gibi geçiş ayinleri, zihnin geride bırakılan alışkanlıklardan, bağlardan, yaşam tarzından kesin biçimde kurtulma çabasıdır. Yaşam macerasının ve yeni durumun biçimlerine, uygun hislerine göre tasarlanmış ayinler sonucunda kişi normal dünyaya dönme zamanı geldiğinde erginlenecek ve yeniden doğmuş gibi olacaktır. Bu tür geçiş ayinleri sadece sınanan kişiyi değil, çevresindeki diğer insanları da etkilemeye yönelik olarak düzenlenir (Campbell 2010: 20-21).

Jung, evrenin monomit kavramıyla adlandırıldığı, tek tanrısız mit üzerine kurulduğunu ve diğerlerinin bu mitin şekil değiştirmiş hâlinde başka bir şey olmadığını savunur. Ayrıca yolculuk arketipinin kahramanın yolculuğuna çeşitli aşamalarda yansıdığını ileri sürer. Ona göre, bu mitolojik yolculuk, dünyanın değişik yer ve zamanlarında ortaya çıkmış mitlerde de varlığını sürdürmektedir (Jung, 2012: 36).

Hikâye ve romanlarda kişilerin yaşadığı ruhsal değişimlerin ve bireyleşim maceralarının anlatımında bilinç dışına ait unsurları temsil eden arketipsel semboller kullanılır. Düz anlamda değerlendirildiğinde tek kişiyi ilgilendiren bu tip maceralar aslında tüm insanlığı içine alan evrensel açılımlara sahip anlamlar taşırlar (Yılmaz 2011: 46). Destan, masal, halk hikâyesi vb. gibi anlatmaya dayalı türlerde de semboller ardında şifreli bir şekilde verilen bu bilgiler, kahramanın yolculuk macerasına anlam kazandırmaktadır.

1. Arketipsel Sembolizm¹

Carl Gustav Jung, analitik psikolojinin kurucusu olan fikirleri ve psikoloji alanında ortaya koyduğu orijinal yöntemlerle tanınmıştır. Psikoloji alanında bilinç ve bilinç dışının yapısı üzerine yaptığı çalışmalar günümüzde hâlâ

¹ Bu konu hakkında daha önce yapılan çalışmalar şu şekildedir:

Karagözlü, Volkan (2012). *Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi*, *Turkish Studies*, S.7, s.1406-1421.

Çağlar Abiha, Birsal (ty). *Hüsrev ü Şirin Mesnevisi Üzerine Arketipsel Bir Yaklaşım Denemesi*, s.1-13.

Kayaokay, İlyas (2014). *Fuzûlî'nin Leyla ile Mecnûn Mesnevisinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi*, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.7, s.337-351.

İçli, Ahmet (2013). *Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sıhhat u Maraz Üzerinde Bir İnceleme*, *Turkish Studies*, S.8, s.1017-1030.

İçli, Ahmet (2010). *Hüsün ü Aşk Mesnevisinde Dramatik Aksiyonu Oluşturan Değerler Üzerine Bir İnceleme*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, s.57-78.

İçli, Ahmet (2022). *Kız Destanı Üzerine Sembolik Okumalar*, *International Journal Of Turkish Academic Studies*, S.2, s.81-104.

Alkan, Ahmet (2019). *Kahramanlık Mitosu ve Arketipsel Sembolizm Bağlamında Hüsün ü Aşk Mesnevisinin Kahramanı Aşk'ın Yolculuğu*, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s.634-675.

Özbek Aslan, Necmiye (2017). *Gelibolulu Âlî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisini Jung'un Arketipsel Sembolizm Kuramı Açısından Okuma Denemesi*, *Anasay*, S.2, s.227-246.

Şimşek, Esmâ ve Şenocak, Ebru (2009). *İbn-i Sinâ Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili*, *Milli Folklor*, S. 82, s. 110-121.

Kasimoğlu, Seval (2017). *Şehriyar'ın Binbir Masal Gecesi Balinanın Karnı Sembolünün Bir Örneği Olarak Masal Diyarı*, *Folklor Edebiyat Dergisi*, S.90, s.61-74.

geçerliliğini korumaktadır. Jung, insan psişesini bilinç ve bilinçdışı olarak ikiye ayırdıktan sonra, bilinçdışını da kendi arasında kişisel ve kolektif olmak üzere ikiye ayırır. Hocası ve yakın arkadaşı Sigmund Freud'un ortaya attığı id, ego, süperego modeli yerine bilinçdışını çok katmalı bir yapı olarak ele almıştır. Jung'a göre bu katmanlarda, insanlığın, hatta hayvan ataların varoluşundan bugüne kadarki tüm bilgiler mevcuttur (Jacobi, 2002: 22). Jung, bunu kolektif bilinçdışı ve arketiplerle ifade eder. Bunlar tüm insanlık için ortaktır.

Arketipler, bireyin varlık sahnesinde kendilik bilinci ve kâinatı anlama ve anlamlandırma sürecinde varlık bilgisinin kendisindeki tezahürleridir. Bu tezahürler, varlığın var olma sürecinin başından son noktasına kadar bireyde tüm varlığın bir tecrübesi ve yaşam formu olarak belirir. Bu durum, Jung'un kolektif bilinç dışı olarak nitelendirdiği durum ile eşdeğerdir (İçli, 2013: 1018).

Jung, arketipleri kişisel ve kolektif bilinçdışının her ikisini de kapsayıcı bir biçimde kullanmıştır. Ona göre arketipler insan beyninin ve bilincinin hayvan düzeyinden çıkıp gelişmekte olduğu binlerce yıl boyunca biçimlenmiştir (Jung, 2009: 79). Arketipler ilk örnek olmalarına karşın ortaya çıktıkları çağa göre değişikliğe uğramış ya da tümünden değişmişlerdir. İnsanoğlu bu dünyadaki serüveninin başlangıcından itibaren tecrübelerini farklı sembollerle ortaya koymuştur. Arketip adı verilen bu semboller bilinçdışında bir araya getirilmiştir. Çalışma açısından önemlilik arz eden arketip "ayrılma-erginlenme-dönüş" olarak formüle edilen aşama arketipidir. Bu arketip kahramanın çekirdek birimidir (İçli, 2013: 1019).

Jung'un arketipsel sembolizm kuramı psikoloji, mitoloji, dinler tarihi, antropoloji, sinema ve edebiyat gibi alanlarda önemli etkileri olmuştur. Jung'un yapmış olduğu bu çalışmalar Joseph Campbell'in dikkatini çekmiş ve bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Campbell, mitler ile ilgili çalışmalarını genişletmek için dünyanın birçok yerini gezmiş ve elde ettiği veriler neticesinde çalışmasını *Tanrı'nın Maskeleri*² adlı seri ile yayımlamıştır. Fakat ona asıl ününü sağlayan eser *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adıyla yayımlanan çalışmasıdır. Yazar söz konusu çalışmada mitlerin arketiplerin sembolleşmiş şekilleri olduğunu ifade etmiş ve dünyanın her yerindeki toplum ve medeniyetlerin inanışlarından, ritüellerinden örnekler vererek bu iddiasını ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre bu sembollerden biri olan mitolojik yolculuk "yola çıkış, erginlenme ve dönüş" aşamalarından oluşmakta; bu aşamalar aynı zamanda kendi aralarında alt evrelere ayrılmaktadır.

2. Filibeli Alâaddin Ali Çelebi (ö. 1543) ve *Hümâyûn-nâme*

16. yüzyıl hem Osmanlı Devleti için hem de klâsik Türk edebiyatı için bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Bu yüzyılda sanat yönünden Türk müellifler, İran edebiyatının ve İranlı ustaların gölgesi olmaktan kendilerini kurtarmış ve olgun eserler vermeye başlamışlardır. İran ve Arap edebiyatlarında öne çıkan mensur hikâyeler gibi bazı nesir örneklerinden çeviriler yapılmakla birlikte, aşk, macera gibi konularda telif hikâyeler de yazılmıştır. Bu yüzyılda kaleme alınan ve mensur hikâye özelliği taşıyan eserlerden birisi de Filibeli Alâaddin Âli Çelebi tarafından

² Joseph Campbell'in dört kitaptan oluşan dünya mitleri serisinin adıdır.

1. Kitap: Joseph Campbell (2016), *Tanrının Maskeleri 1 İkel Mitoloji*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul: Isık yayınları.

2. Kitap: Joseph Campbell (2015), *Tanrının Maskeleri 2 Doğu Mitolojisi*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, Isık yayınları.

3. Kitap: Joseph Campbell (2017), *Tanrının Maskeleri 3 Batı Mitolojisi*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, Isık yayınları.

4. Kitap: Joseph Campbell (2017), *Tanrının Maskeleri 4 Yaratıcı Mitoloji*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, Isık yayınları.

kaleme alınan *Hümâyûn-nâme*'dir. *Hümâyûn-nâme*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 1505) *Envârı Süheylî* isimli eserinin Filibeli Alâaddin Âli Çelebi tarafından Farsçadan Türkçeye bir tercümesidir. Eser, 16. yüzyılda kaleme alınmış ve dönemin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.

Şiir vadisinde kendisinden bahsettirecek bir varlık gösteremeyen Alâaddin Ali'ye asırlar boyu sürmüş bir şöret kazandıran, çağının estetik anlayışı içinde göz kamaştırıcı bir üslup ve imajlarla ördüğü *Hümâyûn-nâme Kelile ve Dimne* adlı eserin tercümesidir. Alâaddin Ali'den bahseden bütün tezkire müelliflerinin ona gelinceye kadar Türk nesir sanatında görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilemeyecek bir şaheser olarak değerlendirdikleri *Hümâyûn-nâme* uzun müddet rağbet ve takdir görmüştür (Akün 1989: 315-316).

Kelile ve Dimne hikâyeleri Hint menşeli olup Hint kültüründe yer alan *Pança Tantra* hikâyelerinin, uzun tercüme faaliyetleri sonucunda çevrilerek *Kelile ve Dimne* hikâyeleri halini almasıyla oluşmuş metinler bütünüdür. *Kelile ve Dimne* hikâyeleri dünya üzerinde pek çok dile tercüme edilmiş, bu tercüme içinde Mukaffa'nın Arapçaya ve Kâşifî'nin Farsçaya tercümesi öne çıkmıştır (Bülbül 2017: 23-29).

Alâaddin Âli Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'si, *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin Türkçeye son çevirisidir. Bu çeviri, *Kelile ve Dimne*'nin 9-15. yüzyıllar arasında yazılmış Farsça versiyonu olan Kâşifî'nin *Envâr-ı Süheylî*'sine dayanmaktadır. Eser, Kâşifî'nin eseri ile o kadar yakındır ki, yeni bir nüshadan ziyade Farsçadan Türkçeye bir çeviri olarak değerlendirilebilir. Metindeki küçük eksiklikler ve sıralamadaki değişikliklerden kaynaklanan çok küçük farklılıklar vardır (Grube, 1991: 195).

Alâaddin Ali'nin eserine karşı duyulan yaygın ve devamlı takdir yalnız Türk müelliflerince kalmayıp yabancı müelliflerce de paylaşılmıştır. Türk dili için yazdığı kitabına *Hümâyûn-nâme*'den çeşitli parçalar alan Arthur Lumley Davids, Âli Çelebi'nin bu eseriyle Türk edebiyatında edebî nesrin en güzel örneğini verdikten başka, ince düşünceler ve üslup güzelliğiyle işlenmiş bu masallar ve hikâyeler dizisi içinde bir ahlak sistemi kurduğunu söylerken Hammer de onu ölmez bir eser diye yüceltir. Başta La Fontaine'inkiler olmak üzere Batı edebiyatlarında konusunu hayvanlardan alan masallar ile *Hümâyûn-nâme* arasında mukayese yapan Dora d'Istria, bu meziyetlerinin yanı sıra eserde birtakım hayvan tipleriyle devrin bazı devlet büyüklerinin temsil edilmiş olduğuna işaret eder (Akün 1989: 317).

Oldukça hacimli bir eser olan *Hümâyûn-nâme*'de 1 ana çerçeve hikâye, 5 giriş hikâyesi, 13 çerçeve hikâye ve 89 yan hikâye bulunmaktadır. Eserdeki hikâyelerin tamamı ana çerçeve hikâyenin kahramanları olan Huceste-rây adındaki bir vezirin *Hümâyûn-fâl* adındaki hükümdarına akıllı bir hükümdarın nasıl olması ve nasıl davranması gerektiğini ifade edebilmek için anlattığı "Kıssa-i Birehmen ve Rây"dan oluşmaktadır (Bülbül 2017: 33). Adı geçen hikâye Dabşelim adındaki bir hükümdarın Bîdpây adındaki bir bilge kişiden dinlediği öğütlerden oluşmaktadır.

3. *Hümâyûn-nâme*'nin Ana Çerçeve Özeti

Hümâyûn-nâme, temel olarak vezir Huceste-rây'ın hükümdar *Hümâyûn-fâl*'e anlattığı hikâyeler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin ana anlatıcısı vezir Huceste-rây'dır. Eserin bu bölümünde Huceste-rây, Dâbşelim ve Bidpây'ın hikâyelerini anlatmaya başlar ve eserin sonuna kadar bir daha okuyucunun karşısına çıkmaz (Bülbül, 2017: 38).

Hümâyûn-nâme'deki hikâyeler genel olarak Hümâyûn-fâl (padişah) ile Huceste-rây (vezir) arasında geçen konuşmalardan oluşmaktadır. Vezir, hükümdara bir memleketin nasıl yönetileceği hakkında ülkenin önde gelen kişilerinden nasihatler dinlemesi gerektiğini belirtir. Günlerden bir gün Hümâyûn-fâl uzun süredir dinlemek istediği Dabşelim ile Hekim Bidpây'ın hikâyelerini veziri Huceste-rây'dan anlatmasını ister.

Eser, Dabşelim'in tanıtılmasıyla başlar. Dabşelim, hikâyenin ilk başlangıcında halkına zulmeden ve hiçbir zaman adalet terazisi olmayan birisi olarak karşımıza çıkar. Bir gün toplamış olduğu bir mecliste vezirlerinden hikâyeler anlatmalarını ister. Bunun üzerine vezirler Dabşelim'e sabaha kadar hikâyeler anlatır. Anlatılan hikâyelerde ana tema adaletli bir hükümdarın nasıl olması gerektiği ve halkına ihsanlarda bulunması düşüncesidir. Dabşelim, anlatılan hikâyelerden etkilenir ve karakter özellikleri değişir. Halkına zulümler yapan bir padişah gitmiş onun yerine halkına hazinesinden mallar dağıtarak onların mutluluğu için elinden geleni yapan bir padişah gelmiştir. Anlatılan hikâyeler sabaha doğru sona erer ve padişah derin bir uykuya dalar. Padişah uykuya daldıktan kısa bir süre sonra kendisine ak saçlı bir yaşlı ihtiyar görünür. İhtiyar, Dabşelim'in yapmış olduğu iyilik ve ihsanlardan dolayı büyük bir hazine ele geçireceğini söyler ve bunun gerçekleşmesi için maşrık tarafına bir yolculuk gerçekleştirmesi gerektirdiğini de ekler. Rüyanın heyecanı ile yatağından hemen kalkan padişah atını hazırlatır ve maşrık tarafına doğru yola koyulur. Uzun bir müddet gittikten sonra karşısına büyük bir dağ çıkar. Dağın etrafını dolaştığı esnada dağ eteğinde bir mağara ve bu mağaranın eşiğinden oturmuş yaşlı bir derviş görür. Derviş ile kısa bir konuşma yaptıktan sonra birlikte mağaranın içine girerler. Dabşelim, gördüğü rüyayı yaşlı adama anlatır. İhtiyar bunun üzerine Dabşelim'e kendisinin dünya malından elini çektiğini ve babasından kalan bir hazineyi kendisine vermek istediğini söyler. Söylenen karşısında kısa bir süre şaşkınlık yaşayan Dabşelim, ihtiyar ile birlikte hazinenin gömülü olduğu yere giderler. Sandığı olduğu yerden çıkartıp kilidini kırarlar. Sandığın içerisinde küçük bir sandık daha vardır. Küçük sandığın içerisinde beyaz bir kâğıt parçasında Süryani dilinde yazılmış bazı yazıların olduğunu görürler. Süryanice yazılan bu yazıları tercüme ettirmek için birisini getirirler. Uzunca bir uğraştan sonra yazılanların sırrı çözülür. Bu yazıların Huşeng adlı biri tarafından Dabşelim için yazılmış nasihatler olduğu görülür. Yazılan her nasihat için garip bir hikâyenin olduğu ve bu hikâyeyi anlamak için Serendip Dağı'na gitmesi de yazılanlar arasındadır. Hazinenin mal olmadığını anlayan Dabşelim Serendip Dağı'na gitmeden önce sarayına döner ve iki vezirini yanına çağırıp başından geçenleri anlatır. Vezirler bu konuda yorum yapabilmek için sabaha kadar düşünmek üzere padişahın izin isterler. Sabaha kadar düşünürler ve sırayla padişahın huzuruna varırlar. Birinci vezir padişahın bu yolda çok değerli bir hazine bulacağını fakat bu yol çok zorlu olduğundan bu kazanca değmeyeceğini söyler ve bir hikâye anlatmaya başlar. İkinci vezir ise çıkacağı bu yolun sıkıntılı olduğunu söyler ama bu sıkıntılar sonucunda elde edilecek şey için bunları göze alması gerektiğini ifade eder ve kendisi de bir hikâye anlatmaya başlar.

Padişah her iki vezirini dinledikten sonra sarayına çekilir ve düşünmeye başlar. Bir padişahın kendi hayatında bir şeyler elde etmesi için sarayında oturmasının yanlış olduğunu, bunun için bazen zahmet çekmesi ve korkmadan bu yola çıkması gerektiğini belirterek yola çıkma kararı alır. Ülkeyi birinci vezirine bırakıp Serendip Dağına doğru yol alır. Belli bir müddet yol gittikten sonra bir mağaraya varır ve orada karşılaştığı bir ihtiyar ile

sohbete başlar. Sohbet ilerledikten sonra Huşeng tarafından Dabşelim için yazılmış 14 nasihat ve garip hikâyeler mağaranın bekçisi Bidpây tarafından anlatılmaya başlanır. Kahramanın (Dabşelim) erginlenme aşaması bir nevi burada başlar ve hikâyenin sonunda erginlenme aşamasını tamamlamıştır. Dabşelim hikâyelerin sonunda Bidpây'a ihsanlarda bulunmak ister fakat dünya malında gözünün olmadığını hepsinin gelip geçici olduğunu söyleyerek kabul etmez. Bidpây kendisine iyilik yapılması yerine anlattığı hikâyelerin yazıya geçirilmesini ister. Bu isteği gerçekleştirmek isteyen padişah sarayına döner ve dinlediği hikâyeleri yazdırmaya başlar.

4. Hümâyûn-nâme'de Arketipsel Yolculuğun "Ayrılma/Yola Çıkış" Aşaması

Campbell, kahramanın macerasını "Yola Çıkış, Erginlenme ve Dönüş" olmak üzere üç bölümde ele alır. Yola çıkış bölümünde yazar, "Maceraya çağrı", "Çağrının Reddedilişi", "Doğüstü Yardım", "İlk Eşiğin Aşılması", "Balinanın Karnı" aşamaları üzerinde durur. Çalışmada da sadece bu bölümler irdelenecektir.

Mitolojik yolculuğun "Yola Çıkış" olarak belirlenen ilk aşaması kahramanı çağıran ve onun ruhsal ağırlık merkezini, toplumunun sınırlarından bilinmeyen bir bölgeye çekmiş olan kaderi belirtir. Bu önemli hazine ve tehlike bölgesi çeşitli biçimlerde sunulabilir; uzak bir ülke, gizli bir ada, sisli dağ tepesi ya da derin bir düş hali; fakat hep tuhaf biçimde akışkan ve çok biçimli varlıkların, hayal edilemez eziyetlerin, insanüstü görevlerin ve olanaksız zevklerin yeridir (Campbell 2010: 72). Yolculuğun ilk evresi olan yola çıkış aşaması sadece bir başlangıç noktası değil birtakım eylemler dizgesinden oluşan bir süreçtir. Yaşam evreleri bakımından doğuma denk gelen bu süreçte kahramanın yaşadığı çevrede bir kaos ortaya çıkacak ve bu kaosu gidermek için uzaklardan büyüdü bir nesnesinin getirilmesi gerektiği anlaşılacaktır.

Yukarıda bahsedilen mitolojik kahraman Hümâyûn-nâme'de karşımıza iki kişi olarak çıkar. Birincisi, asıl kahraman Hümâyûn-fâl, ikincisi ise Hümâyûn-fâl'in veziri tarafından anlatılan hikâyelerin kahramanı olan Dabşelim'dir.

Hümâyûn-nâme'de paralel olarak ilerleyen iki yolculuktan söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi Hucesterây'in anlattığı hikâyeleri dinleyerek ruhsal bir yolculuğa çıkan Hümâyûn-fâl'in yolculuğu, ikincisi ise Dabşelim'in hikâyelerin anlatıldığı yere kadar gitmesi yolculuğudur. Dabşelim'in bu yolculuğu ilk başlarda her ne kadar fiziksel bir olgu gibi görünse de hikâyeler ilerledikçe bu durum ruhsal bir yolculuğa evrilmektedir.

Eserde, kahramanın yola çıkma aşaması Dabşelim üzerinden gerçekleşir. Dabşelim, önceleri zalim ve acımasız bir padişaktır. Halkına çokça eziyet etmiş ve sıkıntılar çektirmiş, sonrasında ise yaptıklarından dolayı sıkıntıya düşmüştür. Böyle bir ortamda Dabşelim'in isteği üzerine yapılan bir mecliste, vezirler tarafından hikâyeler anlatılır. Bu anlatılan hikâyelerden çıkarılacak kissadan hisse, âlim kimselerin nasihatlerinin dinlenmesi ve adaletli bir padişahın halkına eziyet etmeyip ihsanlarda bulunması gerektiğidir.

"Rây çün bu mes'eleye vâkıf oldı 'ırk-ı cûd-ı cibillî ve eryehiyyet-i aslîsi harekete gelüp buyurdu, tâ der-i genc-i girân-mâyeyi açup hâs u 'âma salâ-yi in'âm itdiler ve şehri vü garibi nasîb-i temâm ile ganî ve muhtâc u fakîri 'atâ-yı 'amîm ile ebnâ-yı cinsinden müstagnî kıldılar" [17a].

Dabşelim mecliste anlatılan bu hikâyeleri anlamış ve bunun üzerine devletin hazine kapısını açıp halkına ihsanlarda bulunmuştur. Ömrünün geri kalan zamanlarında da halkının refahı için çalışmaya devam etmiştir.

"Bugün hasbeten li'llâhi mübâlaga meblag nafaka virdün ve taleben limerzâtihi bir hazîne-igirân-mâye sadaka kıldun. İmdi 'ale's-sabâh ki şeh-süvârî meydân-ı âsmân tevsen-i hınk-i gerdûna süvâr ola, sen dahı kadem-i 'azîmeti rikâbı semend-i devlete koyup cânib-i maşrıkı dârü's-saltanata teveccüh eyle ki hazîne-i râyegâne ve gencîne-i şâyegâne ele getirsen gerek ve olgencîneye iktidâr ile pây-ı mübâhâti fark-ı Ferkadân'a ve ser-i müfârehati zirve-i âsmâna yitürsen gerek" [14a].

Meclis dağıldıktan sonra dinlenmeye çekilen Dabşelim sabaha doğru derin bir uykuya dalar. Rüyasında görünen nur yüzlü ihtiyar Dabşelim'in yapmış olduğu ihsanlardan dolayı bir hazine ele geçireceğini haber verir.

"Ve şart-ı tahâreti ri'âyet idüp kâ'ide-i şer'atleri üzre merâsim-i 'ibâdet ve levâzım-ı şükr-i ni'meti ikâmet itdi, tâ ol vakt ki gencûr-ı kudret miftâh-ı meşiyet ile kufl-ı hizâne-i ufkı açdı ve dest-i zer-efşân-ı âftâb mahzen-i feleken nukûd-ı encümini zîr-i dâmen-i şu'â'a saçdı" [17b].

4.1.1. Maceraya Çağrı

Yolculuğun ilk aşaması olan maceraya çağrı kahramanın bir çağrı almasıyla başlar. Campbell'a göre "kahramanın maceraya başlaması bir rastlantı, talihsiz bir olay veya kaza sonucunda gelen çağrı ile gerçekleşir. Bir hata - görünüşte yalnızca şans- beklenmedik bir dünyayı ortaya çıkarır ve birey pekiyi anlaşılmayan güçler ile bir ilişkiye sürüklenir" (Campbell 2010: 65). Maceraya çağrıyla birlikte kahramanın yaşam ufkunun genişlediğinin, eski kavramların, ideallerin ve duygusal kalıpların ona anlamsız gelmeye başladığının altını çizer. Ortaya çıkan haberci figürü yolculuğa çıkacak kahramanı etkileyen karşı konulmaz derecede büyüleyici bir izlenime sahip olduğuna değinir. Bu çağrıya aldırış etmeyen kahraman en nihayetinde bu çağrıyı reddedemez duruma gelir ve yolculuğa çıkar.

Dabşelim'in meclisinde vezirler tarafından anlatılan hikâyeler, Dabşelim'i harekete geçirmiş ve zalim biri iken halkına iyilikler edip ihsanlarda bulunan iyi bir insan olmuştur. Sabaha doğru uykuya dalan kahramanın rüyasına gelen nur yüzlü ihtiyarın hazine için haber vermesi maceraya çağrının göstergesidir.

"Çün nazar-ı pâdşâh ol 'ârif ü âgâha râst geldi kalbi musâhabetine râğib ve hâtırı mücâlesetine tâlib oldu. Pîr-i sâfi-zamîr çün şâh-ı cihân-gîri gördi sahîfe-i çihre-i münîrinden nakş-ı mâ fi'z-zamîreyn³ okuyup zebân-ı niyâz ile eyitdi."

Beyt:

Ey tu râ saltanat-ı 'âlem-i cân dâde Hudây

Menzil-i tost dil ü dîde fûrûd ay u derây⁴ [19a]

Joseph Campbell, maceranın habercisi olarak tanımladığı kişi için harekete geçen güçlerin ilk dışavurumu olarak sanki mucizeymiş gibi beliren kişiye haberci ifadesini kullanmaktadır (Campbell 2010: 65). Campbell'in "haberci" olarak nitelendirdiği kişi, Dabşelim'in uykuda gördüğü nur yüzlü yaşlı ihtiyardır.

"Pâdşâh ser-i ferâgati bâlîn-i istirâhate kodı ve hayl-i h'âb sipâh-ı havvâs ve kuvâ-yı dimâgına şebî-hûn kıldı. Nakş-bend-i hayâl 'âlem-i misâlde bu sûreti tasvîr itdi ki bir pîr-inûrânîki simet-i salâh sîmâsında peydâ ve 'âlâmet-i kerâmet nâsiyesinde hüveydâ idi" [16b].

³ Akıl ve kalpte olan.

⁴ Ey Allah'ın ruh dünyasının saltanatını verdiği, gönül ve göz senin evindir. Aşağıya gel ve gör.

Jung, rüyaları anlamak için öncelikle onların kapsamının belirlenmesi gerektiğini söyler. Bu, rüya ile rüya sahibi ve onun hayatı arasındaki ilişkiler ağına açıklık kazandırılarak, rüyada ortaya çıkan imajların öneminin saptanması demektir. Ayrıca rüyalarda “arzu ve isteklerin yanı sıra korkuların, gerçeklerin, felsefi ifadelerin, yanılsamaların, vahşi fantezilerin, hatıraların, geleceğe dönük planların, irrasyonel tecrübelerin, telepatik vizyonların, kehanetlerin bulunabileceğini ifade eder (Jung, 2005: 11).

Hümâyûn-nâme'de kahramanın yola çıkma hadisesi rüya üzerinden yapılmıştır. Padişahın rüyasına giren ak sakallı pîr, padişaha bu hazineye ulaşmak için Maşrık tarafına doğru yola çıkması gerektiğini söyler. Kahraman sabah uyandığında Allah'a şükreder ve yola çıkar. Kahramanın hazineyi aramaya çıkmasıyla yolculuk başlamış olur.

“Şâh emr itdi bir semender-i hevâr u bâd-reftârı zeyn-i zer ve ligâm-ı pür-gevher ile müretteb ü ihzâr itdiler ve tâli'-i meymûn ve tâ'ir-i hümâyûn ile süvâr olup maşrık savbına müteveccih oldı” [17b].

4.1.2. Çağrının Reddedilmesi

Macerayı alan kahraman bu çağrıyı reddetme, onu görmezden gelme sürecini yaşar. Bu reddedişte kahramanın kendi yaşamı için değerli gördüğü kimi unsurlardan ayrılmanın verdiği endişe etkilidir (Campbell 2010: 74). Kahramanın çağrıyı reddetmesi onu görmemesi, gördüğü halde ona önem vermemesi, kesin bir şekilde ona karşı olması ve ona tepki göstermesi ile ortaya çıkar.

Çağrının reddi macerayı olumsuzla çevirir. Sıkıntıyla, ağır çalışmasıyla ya da kültür ile kaplanan özne, belirgin olumlu eylem gücünü kaybeder ve kurtarılacak bir kurban olur (Campbell 2010: 73). Bu durum ya doğaüstü yardım ya da çağrı tekrarı ile aşılır. *Hümâyûn-nâme*'de kahraman (Dabşelim) çağrıyı aldıktan sonra hemen atını hazırlayıp yolculuğa çıkar. Bu aşamadan sonra yolculuğunu tamamlayana kadar bir yardımcı güce ihtiyacı olacaktır. Bu doğaüstü bir yardımdır.

“Şâh emr itdi bir semender-i hevâr u bâd-reftârı zeyn-i zer ve ligâm-ı pür-gevher ile müretteb ü ihzâr itdiler ve tâli'-i meymûn ve tâ'ir-i hümâyûn ile süvâr olup maşrık savbına müteveccih oldı. Çün hudûd-ı 'ömr andan 'arsa-i sahrâ vü beyâbâna yitdi her cânibe nazar salup maksûd-ı ma'hûddan haber taleb itdi” [17b].

Jung, bireyin kişiliğinin bilinç ve bilinçdışını bölümlerini birleştirme girişimini bireyleşme süreci olarak isimlendirir. Bireyleşme sürecinde “gölge arketipi, anima, animus ve yaşlı bilge adam” arketiplerinden bahseder. Yaşlı bilge arketipi *Hümâyûn-nâme*'de ön plana çıkmaktadır. Bu arketip, simgesel olarak toplumlara önderlik eden onların değişmeyen doğrularını gösteren bir karakter olarak ön plana çıkar.

Kahramanda var olan üstün özellikleri, yüce değerleri ortaya çıkartacak olan akıl hocasının varlığı, kahramanın daha yüksek bir bilinç durumuna erişebileceğinin göstergesidir. Akıl hocası kahramana öğretmenlik ve danışmanlık yapar; ona çeşitli bilgiler öğretir, kahramanı ileride karşılaşacağı zorluklara karşı uyarır ve kahramanın yolculuktan sağ dönebilmesi için gerekli becerileri öğretir (Abiha, ty: 9). *Hümâyûn-nâme*'e kahramanın rüyada gördüğü yaşlı pîr bir akıl hocası, yaşlı birle arketipi olarak yorumlanabilir. Kahramanın macerasının ilerleyen bölümlerde ise yol gösterici yaşlı bilge arketipinin bir diğer örneğini akıl ve zekâ sahibi Huceste-rây'da görmek mümkündür.

Yaşlı bilgenin çağrısıyla yola çıkan Dabşelim, uzunca bir yol gittikten sonra bir dağın yamacında yaşlı adamı görür.

Rüyasının kendisini buralara getirdiğini anlayan Dabşelim atından iner ve pîrin yanına gider.

“Dâmen-i kûhda bir gâr-ı târîk gördi ki bir pîr-i rûşen-zamîr der-i gârda oturmuş ve yâr-ı gâr gibi zahmet-i agyârdan kurtulmuş. Dâbşelîm kelâm-ı dervîşi sem'-i rizâ ile isgâ idüp merkebinden piyâde oldı ve dervîş-i hayr-endîşün enfâs-ı mübâreki ile istînâs idüp istimdâd-ı himmet kıldı” [17b].

Campbell, çağrının reddedilmesi aşamasında reddedişi kahramanın kendi çıkarı saydığı şeyden vazgeçmeyi kabul etmemesi olarak değerlendirir. Burada kahraman geleceği ölüm ve doğum değil de mevcut yararlarının, hedeflerinin güvenceye alınması şeklinde değerlendirir. Bununla birlikte yazar, duraksayanların hepsinin yok olmadığını ve duraksamanın ruhun sakladığı gizli gücün ortaya çıkmasına zemin hazırladığını ifade eder (Campbell 2010: 74).

Dabşelim, pîr ile uzunca sohbet eder ve sohbet arasında kendisini bekleyen ne olduğunu sorar. Pîr ise mağarada bir hazine olduğunu, ona ulaşması gerektiğini söyler.

“Bir yâdgârum vardur ki tarîk-ı irs ile pederümden intikâl itmişdür. Hâk-i pâ-y-ı pâdşâha nisâr eylerem. Ol bir genc-nâmedür ve mazmûni budur ki bu gârın kenârında bir defîne-i girân vardur ki nukûd-ı cevâhiri bî-kerândur ve gencîne-i şâyegân vardur ki ‘acâ’ib ü garâ’ibi bî-pâyândur” [18a].

4.1.3. Doğaüstü Yardım

Maceraya çağrı aşamasını bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak reddeden kahramanın maceraya devam edebilmesi için doğaüstü bir yardımcı güce ihtiyacı vardır. Kahraman kendisine yapılan çağrıya yanıt verdikten sonra, olaylar ortaya çıktıkça cesaretle ilerlemeyi sürdürür. Bu sırada kahraman bilinç dışının bütün güçlerini yanında bulur. Doğa, kendisini bu zor yolculuk ve görevlerde destekler. Ayrıca kahramanın eylemi, toplumun hazır olduğu şeyle uyum gösterdiği sürece, tarihsel sürecin büyük ritmi üzerinde ilerliyor gibidir (Campbell 2010: 86-87). Uyum sürecinin, bir farklılık ve ötekileştirme aracına dönüşmesinden öte, dünyada yaşama tutunma bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bireysel algılar, birey ve toplum oluşumları, dinî yapılanmalar, kültürlerin dünyaya olan bakış açıları gibi hususlar, istenmeyen farklılıklara sebebiyet vermektedir. Ötekileştirme ile sonuçlandırılan farklılıklar; çoğu zaman diğerini yok sayma, kabullenmeme yahut ona hayat hakkı tanımama gibi insanlığa yakışmayan davranışların sergilenmesine sebep olmaktadır. Karşılıklı yapılan bu türden her davranış, yeryüzünün yaşam alanı olarak devam etmesini ve insanlığın burada tutunmasını engelleyici mahiyettedir (İçli, 2022: 83).

Doğa üstü yardımcı kahramanın karşısına farklı şekillerde çıkarlar. Genel olarak ormanda kendi halinde yürüyen bir adam, büyü işleriyle uğraşan bir keşiş, ak saçlı ihtiyar, çoban ya da demirci olarak macera içerisinde yer alabilirler.

“Bu bir mektûbdur ki envâ’-ı fevâ’id ile meşhûn ve bir genc-nâmedür esnâf-ı ferâ’id-i pend ile mahzûndur. Mahsûl-i mazmûni oldur ki: Ben ki Hûşen-i cihândâram, bu nukûd-ı bisyâr ve cevâhir-i bî-şümârı rây-ı a’zam ve pâdşâh-ı mu’azzam Dâbşelîm-i Hindî için vedî’at komışamdur ve ilhâm-ı ilâhî ile bu defîne nasîbe-i hazînesi olacagın bilmışemdür ve miyâne-i zer ü gevherde bu vasiyyet-nâmeyi ta’biye kılmışamdur. Her cihândâr ki bu vesâyâyı ki on dört kâ’ideyi müstemildür, manzûr-ı nazar-ı i’tibâr kılmaya ve umûr-ı saltanatda anunla ‘âmil olmaya, bî-şübhe binâ-yı devleti ‘avâsîf-ı nekbet ile

mütezilzila ola" [18a].

Campbell'in belirtmiş olduğu "Koruyucu bir figür" kavramı *Hümâyûn-nâme'*de Hûşeng adlı karakter ile ortaya çıkmaktadır. Hûşeng, Dabşelim'in yolculuğu sırasında karşılaştığı 14 vezveli sözü yazan ilâhî bir güç olarak görülür. Yukarıda alıntılanan pasaj bu durumu örnekler niteliktedir. Ayrıca hikâye içerisinde kahramana yardım eden Hûşeng adlı karakter, yazmış olduğu vezveli sözlerle kahramanın ruhsal yolculuğunda karşısına çıkacak olan sıkıntılardan kurtulması için yol gösterici bir figür olarak göze çarpmaktadır.

*Bu bir vasiyyet-nâmedür ki fi'l-hakika kâr-nâme-i binâ-yı saltanat ve düstûrül'-amel-i esâs-ı nizâm-ı memleketdür. Eger ol pâdşâh-ı 'âkil sevânih-i umûr ve mesâlih-i cumhûrda bu vesâyâ ile 'âmil ola, tâ inkırâz-ı a'sâr ve inkızâ-yı edvâr sadâ-yı debdebe-i ikbâl-i rûz-efzûnı bâkî vü pâydâr kala. **Bejt:***

Vesâyâ-yı Hûşenk'i tut yâdgâr

Dilersen ola devletün pâydâr [18a]

4.1.4. İlk Eşiğin Aşılması

Doğaüstü yardımcılarından destek alan kahraman yoluna devam ederken içinde bulunduğu şartların sınırlarını belirleyen unsurlarla karşılaşır. Bu unsurların ardı kahramanın bilmediği bir alandır. Bu alana geçmemesi için kahramanın içinde yetiştiği kimi değerler, onun sahip olduklarını yüceltir, hâlihazırdaki durumuyla kıvanç duymasını ima eder. Bunun amacı ise kahramanın bu bilinmezler alanına adım atmamasıdır.

Doğaüstü yardımla macerasına başlayan kahraman ilk olarak gireceği yeni dünyanın kapı eşiğine gelir. O eşiği geçtikten sonra yeni bir dünya belirecek, yeni bir ufuk ve görüş ortaya çıkacaktır. Ancak eşiğe gelen yabancı güçlerden mevcut çevreyi, ülkeyi, şehri koruyan bir eşik muhafızı vardır. Bu muhafız insan olabileceği gibi bir yılan, ejderha, veya dev gibi mitolojik varlıklardan biri olabilir (Sarıççek 2013: 35).

Campbell bu konuda "Kahraman, kaderinin ona rehber ve yardımcı olan kişileştirmeleriyle birlikte macerasında, aşırı güç bölgesinin girişindeki eşik muhafızına gelinceye dek ilerler. Bu tür muhafızlar, kahramanın şu anki alanı ya da yaşam ufkunun sınırlarını belirterek dünyayı dört yönde -ayrıca aşağıda ve yukarıda- sınırlar. Onların ardında karanlık, bilinmeyen tehlike vardır; tıpkı aile gözetiminin dışında kalan çocuğu tehlikelerin beklemesi ve toplumunun koruması olmadan kabile üyesinin tehlikeye düşmesi gibi." (Campbell 2010: 94) der.

*Hümâyûn-nâme'*nin kahramanı olan Dabşelim, uzun bir müddet yol aldıktan sonra büyük bir dağa ulaşır. Bu dağda bir mağara kapısında oturmuş yaşlı bir adam görür ve kendisiyle sohbet için izin ister. Dabşelim'in dervişten izin istemesi ve sohbeta başlaması kahramanın yolculuktaki eşiği aşmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca Dabşelim'in karşısına çıkan bu yaşlı derviş aynı zamanda hazinenin bulunduğu eşiğin muhafızı⁵ konumundadır.

⁵ Kahramanın yolculuğu esnasında aşırı güç bölgesinde anlatıya eşik muhafızları katılır. Eşik muhafızının koyduğu engeller, kahramanın aşması gereken birinci eşiktir. Bu aşamada kahramanın eylemleri çeşitli biçimlerde sınırlandırılır ve ilerlemesi yavaşlatılır; ancak kahraman ustalığı ve cesaretiyle bu durumu aşar (Campbell, 2010: 94). Bu muhafız aynı zamanda kahramanın sınırlarının da bekçisidir.

Dâbşelim kelâm-ı dervîşi sem'-i rızâ ile isgâ idüp merkebinden piyâde oldı ve dervîş-i hayr-endîşün enfâs-ı mübâreki ile istinâs idüp istimdâd-ı himmet kıldı [17b].

4.1.5. Balinanın Karnı

Balinanın karnı “Yola Çıkış” bölümünün son aşamasıdır. Balinanın karnı büyüdü eşikten geçişin yeniden doğum alanına geçme fikrinin simgesidir. Bu aşamada kahraman, bilinmeyen içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür. Kaybolma fikri, inanan insanın ölümsüz olmadıkça kül ve tozdan başka bir şey olmadığı düşüncesine erdiği bir aşamadır. Bu aşamada kahramanın dünyevî karakteri dışarıda kalır ve bambaşka biri olarak yeniden doğar (Zeka 2015: 4).

Campbell’ın balinanın karnı olarak tanımladığı bu bölüm, Freud’da mağara/anne karnı olarak ön plana çıkarken Jung’da ise geriye dönüş ve yeniden doğuş arketipi olarak ifade edilmektedir. Campbell, bu yaygın motifi, eşikten geçişte kendini yok etme biçimi olduğunu vurgulamaktadır. *Hümâyûn-nâme*’deki pek çok hikâyede yolculuk sürecinde kahramanın uğraması gereken mağara, kuyu, mahzen, ada, orman, bilinmeyen bir ülke, bahçe gibi yerler bilinçdışının bir sembolü olarak yer almaktadır.

Mağara, yeniden doğuşun gerçekleştiği yer, insanın kuluçkaya yatıp yenilenmek üzere kapatıldığı gizli bir oyuktur. Mağara ya da yeraltı, bilinçdışının henüz hiçbir ayrıma yer vermeyen bir katmanıdır. Mitolojide mağaraya giren kahraman sembolü, yeniden doğuş, yeni bir hayata başlamakla ilgilidir (Jung, 2006: 9). Ayrıca Mağara, insanın içinde barındırdığı bir olgudur. Birey, bilincin dışındaki karanlığa girmek suretiyle kendi benliğindeki mağaraya girmiş olur. Mağara sembolü kendilik yurdu, kalbin gizli dünyası olarak düşünmek mümkündür. Mağaraya giren yani bir anlamda kalbin derinliklerine inen kimse bilinçdışına girmiş demektir. Kolektif bilinçdışını teşhir eden mağara motifi alegorik düzlemde bazı masallarda dünya inanışını da ifade etmektedir. Bu sebepten dolayı mağaranın kapısı sadece iyi niyetli kişiler tarafından açılmaktadır. Mircea Eliade bu konu ile alakalı olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Mağara hem öteki dünyayı hem de tüm evreni temsil eder. Mağaranın simgeselliğini ve dinsel işlevini kavramamızı sağlayan, ona karanlık bir yer olarak yüklenen ilk ve “doğal” ve son tahlilde “bütüncül”, yani kendi içinde bir dünya oluşturan bir kutsal uzama girmenin sağladığı tecrübedir (Eliade, 2006: 49).

Kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda ve benzeri metinlerde kahramanın balina, mağara, orman, kuyu, yer altı gibi bir varlık tarafından yutulması sık karşılaşılan bir olarak göze çarpmaktadır (Sarıççek 2013: 65). Ruhsal bağlamda bu aşama kahramanın ölmesi ve ardından dirilmesi anlamını taşımaktadır. Bu durumu Campbell şu şekilde ifade eder: Kahraman eşığın gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine bilinmeyen içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür. Bu noktada kaybolma, kahramanın tapınağa girmesi anlamına gelir ve kahraman bu tapınakta kendini keşfeder (Campbell 2010: 107-108).

Bir hile veya kaderin bir cilvesi olarak mağaraya gelen kahraman önceden seçilmiş bir kişidir. Bu yüzden mağaranın kapısı ancak kahraman tarafından açılabilenkte ya da mağaranın şifresini ancak o bilmektedir. Burada kahraman daha önce hiç görmediği kadar çeşitli hazineler görür. *Hümâyûn-nâme*’de balinanın karnı motifi yaşlı adamın bulunduğu mağara olarak göze çarpar. Eşığın aşılma evresi Dabşelim’in atından inip

ihtiyarın bulunduğu mağaraya girmesi sonucu gerçekleşir. Bu aşamayı da geçen kahramanın erginlenme serüveni başlamış olur.

“Nâ-gâh bir kûh-ı pür-şükûh gördi ki kemend-i nazar ‘ukde-i kemergâhından tecâvüz itmez ve nerdbân-ı hevâ kûşe-i bâm-ı rifâatine yitmez. **Bejt:**

Olmış idi semâya hem-sâye

Menzil-i evce zirvesi pâye

İstîfâ-yı musâhabetden sonra ‘azîmet-i mürâca’at idicek mücâvir-i gâr zebanı i’tizâr ile eyitdi” [19a].

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının önemli mensur hikâyelerinden birisi olan Filibeli Alâeddin Âli Çelebi’nin *Hümâyûn-nâme* adlı eseri Hüseyin Vaiz-i Kaşifî’nin *Envâr-ı Süheylî* adlı tercümesi olarak bilinmektedir. Eser, Huceste-Rây tarafından *Hümâyûn-fâl*’e anlatılan hikâyelerden oluşan bir külliyyattır. *Hümâyûn-nâme* üzerinde yapılmış olan bu tahlil çalışması, eserin kolektif bilinç dışını yansıtan arketipsel bazı sembollerde örülü olduğunu göstermiş ve *Hümâyûn-nâme*’deki ana kahramanın yolculuğunun ruhsal bir döngü olduğu da tespit edilmiştir. Bu nedenden dolayı arketipsel sembolizm açısından zengin olan bu tarz edebî metinlerin tahlil edilmesi onların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve yüzey altında kalan derin anlamların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Josep Campbell’in “*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*” isimli çalışmasında mitolojik kahramanın yolculuğu yola çıkış, erginlenme, eve dönüş olmak üzere üç ana evre ve bunlara bağlı alt aşamalardan oluşmaktadır. Bu çalışmada *Hümâyûn-nâme*’deki yolculuğun sadece yola çıkış evresi işlenmiş ve eser içerisindeki yolculuk kuramsal olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hümâyûn-nâme’de kahramanın yola çıkış aşaması bir anda ortaya çıkmış bir durumla gerçekleşmiştir. Eserin ana kahramanı olan Dabşelim, meclisinde anlatılan hikâyelerden etkilenerek yolculuğa çıkmaya karar vermiş ve böylece yolculuk başlamıştır. Kahramanın çıkmış olduğu yolculukta düşeceği her türlü sıkıntıdan kurtulabilmesi için olağanüstü bir güç tarafından kendisine bir yardımcı tarafından yol gösterilmiştir. Hikâyede Dabşelim’i sıkıntıya sokacak durumlar erginlenme aşamasında ortaya çıktığından yola çıkış aşamasında bu noktalara fazla değinilmemiştir.

KAYNAKÇA

Akün, Ömer Faruk (1989). “Alâeddin Âli Çelebi”. ss. 315-318, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara: TDV Yayınları.

Abiha, Birsal Çağlar (ty). Hüsrev ü Şirin Mesnevisi Üzerine Arketipsel Bir Yaklaşım Denemesi, s. 1-13.

Bülbül, Tuncay (2017). *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Campbell, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Cevizci, Ahmet (2003). *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları.

- Dökmen, Üstün (1983). "Pinokyonun Arketipler ve Anababa-Çocuk İlişkileri Açısından İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 381-395.
- Eliade, Mircea (2006). *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*. Ankara: Kabalıcı Yayınları.
- Grube, Ernst J (1991). *A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-ı Süheyli, Iyar-ı Danish, and Humayun-nameh*, Marg Yayınları.
- İsmail, Kılıoğlu (1990). "Arketip" ss. 79, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi Cilt 1, İstanbul: Risale Yayınları.
- İçli, Ahmet (2022). "Kız Destanı Üzerine Okumalar". *International Journal of Turkish Academic Studies*, S.2, s. 81-104.
- İçli, Ahmet (2013). "Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sihat ü Maraz Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Studies*. S. 8, s. 1017-1030.
- Jung, Carl Gustav (2006). *Analitik Psikoloji*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Jung, Carl Gustav (2010). *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jung, Carl Gustav (2012). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2009). *İnsan ve Sembolleri*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2005). *Modern Man in Search of a Soul*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Jacobi, Jolande (2002). *Carl Gustav Jung Psikolojisi*. İstanbul: İlhan Yayınları.
- Karagözlü, Volkan (2012). "Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefa Mesnevisinin İncelenmesi". *Turkish Studies*, S. 7, s.1405-1421.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (2006). *Carl Gustav Jung'un Kehf Sûresi Tefsiri*. Malatya: Huzur Matbaası.
- Moran, Berna (1999). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıççek, Mümtaz (2013). *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu*. Kayseri: Tezmer Yayınları
- Yeşilyurt, Şamil (2015). "Ahmet Mithat Efendi'nin Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar ve Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar Romanlarında Yolculuk Arketipi". *Turkish Studies*, S.16, s. 1185-1204.
- Yılmaz, Ebru Burcu (2011). "Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilig Dergisi*, S. 56, s. 45-56.
- Zeka, Semih (2015). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yolculuk Arketipi*". Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.